

гуртків переслідувалися адміністрацією. На початку 1906 р. тимчасовий генерал-губернатор Харківщини розіслав директорам середніх шкіл обіжника, вимагаючи закриття всіх учнівських організацій і виключення активних учасників мітингів і заворушень. 50 учнів Харківської духовної семінарії було виключено, а 5 з них відправлено до тюрми. Арешт 3-х учнів реальної школи викликав протест і демонстрації учнів середніх шкіл, що змусило керівництво звільнити заарештованих.

У Харківському технологічному інституті на підставі розпорядження губернатора були закриті центральна студентська організація та “Технічне товариство”. Оголошення студентами-технологами бойкоту чорносотенному професору Альбіцькому призвело до судового процесу. 15 членів центрального студентського органу стали перед судом. Суд оштрафував студентів Короткевича, Родзянко, Шашутіна на 25 крб. кожного, а решту виправдав²⁰.

1906 року в 3-й гімназії було виявлено нелегальний журнал “Тарабат”, який видавали учні Гринько, Білогірський (Горний), Попов, Купчинський.

1907 р. став роком суцільних обшуків та частих арештів у навчальних закладах, ліквідації більшості студентських та учнівських організацій.

В цілому ж український рух розвивався в досить складних умовах. Як слушно відзначав з цього приводу М.Грушевський, що, незважаючи на справжній вибух українського громадсько-політичного життя, “серед бурхливої хвилі російської революції 1905 р. український рух здавався дрібним провінціалізмом, що мав – могло думатися – згодом потонути і розпливитися в російській морі”²¹.

Таким чином, українському руху революція 1905-1907 рр. принесла дві перемоги: було покладено край урядовій політиці заборони української мови й дозволено легально об’єднуватися для культурно-просвітницької праці на користь українського народу. Незважаючи на те, що українське питання не було розв’язане революцією, вона активізувала політичну діяльність українських організацій та об’єднань.

Під час революції 1905-1907 рр. свідоме українське студентство, крім безпосередньої участі у революційних подіях, взяло найактивнішу участь в національно-громадському житті. Виступи вузівської молоді носили вже, як правило, характер політичного протесту. Це колективне непокорування адміністрації, масова відмова відвідувати заняття, проведення сходок, відкриті протести проти дій монархічно налаштованої професури, засудження реакційних законоположень уряду.

Царизм вів постійну боротьбу зі студентством, використовуючи реакційні організації, монархічні видання, вдаючись до провокацій, арештів та заслання.

Після 1905 – 1906 рр. українські студентські громади прагнули стати незалежними від політичних організацій і зосередити свою активність в професійно-студентській площині. Чисельність їхніх членів значно збільшується, а діяльність поступово легалізується.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в XIX ст. // Історичні есе в 2 т. – Т. 1. – С. 199; 2. Сарбей В.Г. Національне відродження України // Україна крізь віки в 15 т. Т. 9. – К., 1999. – С. 187-209; Ветров Р.І., Донченко С.П. Політичні партії в Україні в I чверті XX ст. (1900-1925). – Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ, 2001. – 245 с.; Павко А.І. Політичні партії та організації в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: методологія, історіографія, проблеми, перспективні напрямки наукових досліджень. – К., 2001. – 112 с.; Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення. – Львів, 2000. – 308 с.; 3. Берендеев О. Студентський рух у Києві: 1895 – 1908 // Історія в школі. – 1998. - № 3. – С. 42-44; Бабіна О. Молодіжний рух за поліпшення гімназичної освіти (кінець XIX – початок XX ст.) // Рідна школа. – 1998. - № 7/8. – С. 74-75; Левицька Н.М. Студентство в національно-визвольному русі України наприкінці XIX – на початку XX ст. – К., 1998. – 25 с.; 4. Центральний державний історичний архів, м. Київ (далі – ЦДАК України). – Ф.311. – Оп.1. – Спр.5. – Арк. 247-248; 5. Марахов Г.И. Киевский университет в революционно-демократическом движении (1834-1984). – К., 1984. – С. 112; 6. Ткачуков І.П. Репресії на Україні за царату. Харківщина. – Харків, 1929. – С. 16; 7. Державний архів м. Києва. – Ф.16. – Оп.469. – Арк. 2-3; 8. Рада. – 1906. – 7 листопада. – С. 2; 9. Рада. – 1906. – 9 грудня. – С. 4; 10. Записка об украинском движении за 1914-1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистского революционного течения среди населения Малороссии. – Б. м., 1916. – С.

27; 11. Щеголев С.Н. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. – К., 1912. – С. 163; 12. Рада. – 1906. – 20 грудня. – С. 2; 13. Рада. – 1906. – 3 жовтня. – С. 3; 14. Україна. – 1907. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 20; 15. Рада. – 1906. – 26 жовтня. – С. 4; 16. Нова громада. – 1906. – № 12. – С. 153; 17. Грушевский М. Вопрос об украинских кафедрах и нуждах украинской науки. – Спб., 1907. – С. 3; 18. ЦДІАК України. – Ф.321. – Оп.1. – Спр.238. – Арк. 92-94; 19. Дорошенко В. Українство в Росії: новіші часи. – Відень, 1916. – С. 71-75; 20. Ткачуков І.П. Вказана праця. – С. 17; 21. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1919. – С. 536.

О.А. Коляструп

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН КІНЦЯ ХІХ-20-Х РР. ХХ СТ.

У часи національно-культурного і державного відродження українського народу необхідність докладного і всебічного вивчення історії національної інтелігенції є незаперечно актуальною проблемою, оскільки саме ця верства в концентрованому вигляді відображає історію свого народу та його культуру в найширшому розумінні цього слова. Інтелігенція – це носій національної свідомості народу у найвищих її формах, це сила, яка накопичує його історичний і культурний досвід, створює притаманні цьому народу історичні цінності. Історична практика переконливо свідчить, що під час революційних рухів і глобальних суспільних зламів інтелігенція завжди опиняється на вістрі подій. Вона найповніше вбирає у себе совість, почуття і думи нації, до якої вона сама належить.

Останнім часом проблема ідентифікації інтелігенції набула активного наукового осмислення¹, обговорювалась на наукових конференціях, засіданнях круглих столів в нашій країні² і особливо активно в Росії³. У 1992 р. на базі кафедри історії і культура Росії Іванівського державного університету (ІвДУ) створений міжвузівський центр Російської Федерації “Політична культура інтелігенції, її місце і роль в історії Вітчизни”. Паралельно на базі цієї ж кафедри була відновлена у новому складі Проблемна рада РФ “Інтелігенція. Культура. Влада.” 1998 р. вченою радою ІвДУ ухвалено рішення про створення науково-дослідного інституту інтелегентознавства (колектив очолює професор В.В.Меметов)⁴. Тільки у 1990-і рр. були захищені 134 дисертації, присвячені проблемам інтелігенції (30 – докторських), відбулось понад 50 конференцій, конгресів, наукових дискусій, круглих столів різного рівня, у світ вийшло понад 100 монографій, збірників статей, навчальних посібників⁵. Розроблена в ІвДУ концепція комплексної міжнаукової дисципліни – інтелегентознавство і відповідного навчального курсу. З 2001 р. виходить науковий журнал „Інтелігенція і світ”. Великий внесок у їх становлення зробили В.С.Волков, М.Є.Главацький, В.С.Меметов, В.Л.Соскін, С.А.Федюкін, В.Г.Чуфаров.

За твердженням російських філософів В.І.Толстих, В.Недошивіна, В.Межуєва, В.Н.Шевченка інтелігенція з’являється у тій історичній ситуації, коли стає відчутною криза традиційної культури, що виражається у її неспроможності відповідати новим вимогам часу і суспільного життя людей. У складі власного етносу (народу) інтелігенція стає носієм нового принципу, нового способу об’єднання людей – насамперед духовного, що відповідає не тільки вже чисто етнічному, але й загальнонаціональному життю. В інтелігенції звучить голос не тільки народу, що її породив, але й вперше зароджений голос народжуваної нації⁶.

Серед досліджуваних аспектів тема ролі інтелігенції у формуванні політичної нації визначена як одна із суттєвих, хоча і російському, і в українському інтелегентознавстві розглядається супутно з іншими. На нашу ж думку, вона заслуговує на самостійне осмислення.

Становлення української інтелігенції відбувалось у ХІХ ст. За умов тривалої русифікації старих правлячих соціальних верств і станів (шляхти і старшини) та уповільненого розвитку і русифікації нових (йдеться про національну буржуазію) українська інтелігенція була одноосібним лідером спочатку в національно-культурному відродженні, а на рубежі ХІХ-ХХ ст. – і в національно-визвольному русі. Саме інтелігенція стала не тільки автором політичних ідей, які відображали суттєво новий рівень українського національно-

.....
визвольного руху, а й головним виконавцем цих ідей на практиці⁷.

Для української інтелігенції того часу народ – це перш за все селянство, що утворювало основний етнічний масив населення країни. Не поміщики, не чиновники (“служилий люд”), а селяни – серцевина народу майже суцільно землеробського. Під народом тут слід розуміти не всю націю в цілому, а етнос з його традиційним укладом життя, звичаями, культурою тощо. Саме за цих обставин інтелігенція самовизначається, усвідомлює себе особливим станом не стосовно до нації (частиною якої є сама), а лише стосовно етносу⁸. Вона виникає там, де потреба у національному гуртуванні реалізується не через створення національного ринку і національного капіталу, що становлять основу суспільства (як це було на Заході), а через чисто духовну сферу, через пошуки національного “духу”, “ідеї” тощо. Г.Грабович суть перелому післяшевченкової доби визначає не регіоналізмом, а „новою універсальною концепцією людини, якою можна було озброїтися проти гегемонії російського універсалізму”⁹.

На думку Г.Касьянова, національно-культурне відродження XIX ст. слід окреслювати як націотворення, оскільки і за змістом, і за формою воно було саме творенням нації¹⁰. Нація мала виникнути спочатку в уяві діячів “національного відродження” як умоглядна конструкція, що і визначило суспільно-політичну та культурницько-просвітницьку роль інтелігенції, її лідерство у процесі державотворення і творенні української нації. Слово “інтелігенція” у XIX ст. мало не стільки соціологічний зміст, скільки морально-етичне забарвлення, хоча і вживалося воно переважно щодо інтелектуалів. Для української інтелігенції ця традиція мала тим більшу вагу, що, перейнявши провід у національно-культурному відродженні, вона міцно і назавжди поставила себе в хронічну опозицію до самодержавства його централістично-шовіністичною політикою¹¹.

Формування національної української інтелігенції відбувалося під протекторатом держав, які не були зацікавлені у формуванні саме національної української інтелігенції. Крім того, еволюція відсталого аграрного світу в модерне індустріальне суспільство відбувалася вкрай повільно, соціальна структура цього суспільства була також вельми відсталою, а його культурний рівень і ступінь соціальної мобільності були низькими, оскільки громадянське суспільство перебувало у зародковому стані. За оцінкою І.Колісник, це зумовило особливий тип соціальної поведінки інтелігенції, який вона визначає як “відступ у себе”, “притаєне існування”¹². Деформованість її внутрішньої структури (малочисельність, переважання в її складі представників гуманітарної інтелігенції та інтелектуалів “у першому поколінні”), заангажованість в інтереси “чужої” держави, а також такі її якості, як схильність до суспільного і культурницького месіанізму, політичну слабкість визначили соціально-культурні функції і долю національної української інтелігенції¹³.

Українська національна інтелігенція очолила “культурницький” етап націостановлення, вона ж передувала і на його політичному етапі (створення партій на межі XIX-XX ст., лідерство у національно-визвольних змаганнях 1917-1920 рр.). Спроби “націоналів” за умов радянської влади обстоювати українську мову і культуру викликали роздратування та опір. Так, 1921 року у “верхах” партії виник досить серйозний конфлікт між наркомом освіти Г.Ф.Гриньком і більшістю членів Політбюро саме з питання національної політики. Г.Гринька, який залучав до роботи в установах наркомату українську стару інтелігенцію, звинуватили у “потуранні” націоналістам, і він вимушений був піти з посади народного комісара освіти «за власним бажанням»¹⁴. Подібний конфлікт з таким самим результатом повторився у 1926-1927 рр., коли в розпалі українізації з посади наркома освіти було усунено О.Я.Шумського.

Національно свідомі інтелігенція не була потрібна новій державі. Конфлікт з новою державою був неминучим через виключну роль національної інтелігенції в суспільно-політичному житті, її політичні ідеали, відносно високий (у порівнянні з більшовицькою партією) інтелектуальний потенціал, її морально-етичні цінності. Були й класові фактори відчуження – “стара” інтелігенція за своїм соціальним походженням, життєвими стандартами

та світоглядними орієнтирами підпадала під гасло “буржуазної” і розглядалася владою як частина ворожих класів, які підлягали знищенню або асиміляції.

Зі встановленням радянської влади національна інтелігенція втратила свою керівну роль, опинилась осторонь від політичних процесів, почувалася ошуканою і розчарованою. З іншого боку, вона втратила довіру суспільства щодо її спроможності у забезпеченні національно-державного будівництва. Інтелектуальний потенціал було підірвано еміграцією, яка забрала, за деякими даними, половину дореволюційної інтелігенції¹⁵, а також першими репресіями проти політично активної її частини, в країні розгорталася система морального терору проти старої інтелігенції. Значна частина національної української інтелігенції підтримувала ідею буржуазного самовизначення України і виступала проти радянської влади чи не підтримувала її. Звичайно, що після перемоги радянської влади питання про перехід до співробітництва з нею ускладнилося ще не пригаслими після громадянської війни класовими пристрастями, до яких додалися звинувачення у націоналізмі української інтелігенції¹⁶. Загальний соціальний статус інтелігенції був надзвичайно занижений. У масову свідомість настійливо вживлювалась думка про соціальну неповноцінність старої інтелігенції. У більшовицькій партії розгорнулася ціла дискусія про роль інтелігенції в нових політичних умовах. Вона перемістилася на сторінки газет та журналів, її своєрідним відбиттям став збірник “Інтелігенція і Радянська влада”, який давав уявлення про різні погляди на проблему¹⁷. Партійці розділилися. В.І.Ленін, А.В.Луначарський, Г.С.Зинов’єв, К.Б.Радек та ін. вважали припустимим використання інтелігенції. К.Радек зокрема писав: “Радянська влада мусить полегшити дрібнобуржуазній інтелігенції повернення до народних мас... Інтелігенції, яка бажає працювати у лавах Радянської Росії, треба не тільки надати таку можливість цієї роботи, не тільки дати шматок хліба, а треба їй надати також можливість у цій роботі брати участь як рівноправним громадянам”¹⁸. Висловлювалися і нігілістично-екстремістські погляди на інтелігенцію. В.Керженцев, звинувачуючи її в організації саботажу, визначив його щонайменше як “дезертирство з лав пролетаріату і селянства”. Відмовляючи інтелігенції у якихось позитивних соціальних якостях, він виступав за систему “організованого терору” щодо неї, особливо наголошуючи на тій обставині, що “сама логічна послідовність більшовизму й залізна міць пролетарської культури, яка не зупиняється перед суворими репресіями по відношенню до своїх ворогів стала для кволої і безхарактерної інтелігенції кращим аргументом”¹⁹. М.І.Бухарін зараховував інтелігенцію до “ворожого табору”. У книзі “Економіка перехідного періоду” (1920) він вказував, що пролетаріат на першій фазі свого панування як супротивну силу має “технічну інтелігенцію й інтелігенцію взагалі (інженери, техніки, агрономи, зоотехніки, лікарі, професори, адвокати, журналісти, учительство у своїй більшості тощо)”²⁰.

Разом з тим, у зв’язку з прискоренням процесу еволюції архаїчного аграрного суспільства в модерне індустриальне культурницьке було замало суто культурного подвижництва інтелігенції. Стара “національна” інтелігенція мала піти в минуле разом з попереднім типом суспільства або адаптуватися до нових умов. Модернізація підважувала традиційне українське суспільство об’єктивно, а завдяки дії суб’єктивних факторів (політика держави і формування закритого суспільства) цей процес лише прискорювався. Зрозуміло, що національна українська інтелігенція намагалася протиставитися цим процесам. Це створювало сприятливе середовище для інакомислення, проте держава досить швидко і ефективно знищила будь-які прояви незгоди, спочатку ліквідувавши будь-які легальні можливості прояву нонконформізму, а згодом знищивши здатну на це частину інтелігенції.

У політиці радянської держави можна визначити такі наскрізні завдання у “прирученні” інтелігенції як її етатизація (одержавлення, радянізація), ідеологізація (більшовізація), уніфікація і колективізація інтелектуальної праці (деіндивідуалізація), денационалізація (неорусифікація) тощо. Наслідки такого впливу на інтелігенцію очевидні: архаїзація і етнографізація української культури, її провінціалізація і відставання від модернізованої західної та панівної російської культур. Це сприяло виробленню у національної інтелігенції комплексу меншовартості, неповноцінності, який закарбовувався

на рівні підсвідомості, заважав нормальному інтелектуально-духовному розвитку інтелігенції. Ще один наслідок – розбалансування професійної структури національної інтелігенції. Остання зосереджується переважно в літературно-художній сфері, гуманітарних науках. Природничі, точні науки, юриспруденція, сфера управління, адміністрація тощо – усе це поза межами її впливу, або працює саме на її асиміляцію.

Нарешті, варто згадати і такий аспект стосунків держави та інтелігенції, як створення системи придушення і переслідування інакомислення, нонконформізму. Репресивна практика щодо частини інтелігенції була константою цих стосунків. За часів радянського режиму “приховане існування” трансформувалося у тип денационалізованого конформіста, людини байдужої до суспільного, що воліє уникнути будь-якої відповідальності. Соціальний аутизм, властивий українській інтелігенції, виразився у захисній реакції у вигляді “внутрішньої еміграції”.

На морально-психологічному стані багатьох представників інтелігенції тяжко позначилося різке погіршення матеріального становища. Звикнувши до певного життєвого стандарту, вони внаслідок розрухи, різних реквізицій, часто були позбавлені будь-яких засобів до існування. Про становище, в якому опинилася інтелігенція, з боєм писав В.Г.Короленко в листі з Полтави до А.В.Луначарського: “Взагалі серце стискається, коли думаєш про долю тієї верстви нашого суспільства, яку прийнято називати інтелігенцією. Розгляньте ставки ваших заробітків і порівняйте з цінами на хліб. Ви побачите, яка тут смішна, вірніше трагічна, невідповідність. Так, живуть, але чим? – продають залишки колишнього майна: скатертини, кофти, пальта, піджаки, брюки. Якщо перекласти це на образну мову, то виявиться вони продають усе, що було заготовлено за колишнього ладу”²¹.

Матеріально-побутове становище інтелігенції на початку 20-х рр. було просто злиденним. Загальний розвал, що панував в країні внаслідок двох воєн, безробіття, голод, паливна криза, хвороби – всього цього зазнала інтелігенція разом з народом. І якщо деякі групи її були взмозі самостійно якимось покращити своє злиденне становище (інженери, яких було обмаль, учителі, особливо сільські, і т. ін.), то наукова інтелігенція зокрема, перебувала в катастрофічному стані. 31 серпня 1920 р. Раднарком УСРР прийняв декрет “Про поліпшення стану учених, спеціалістів і заслужених працівників науки та мистецтва”, який вимагав посилення харчового забезпечення учених (так званий академічний пайок), звільнення їх від трудової повинності, не пов’язаної з виконанням професійних обов’язків, створення матеріальних, можливих на той час умов для праці. Декрет забороняв реквізицію приміщень вчених, за винятком крайніх випадків. Здійснення цього декрету наštтовхнулось на величезні труднощі як внаслідок загальних причин — розрухи і нестачі матеріальних коштів, так і внаслідок небажання влади на місцях виконувати його. В жовтні 1921 р. декретом уряду України був створений Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСУ). До його складу ввійшли партійні функціонери та лояльні до влади вчені: Д.З.Мануїльський (голова), В.П.Затонський, В.М.Блаkitний, професори Д.І.Багалій, В.Я.Данилевський, А.Ю.Кримський та ін. Почесним головою комітету було обрано В.Г.Короленка. В період найтяжчої розрухи і голоду – з квітня 1921 р. по грудень 1923 р. – за участю ВУКСУ було взято на облік 3 128 наукових працівників та представників творчої інтелігенції²².

Проголошення в 1921 р. переходу від воєнного комунізму до непу викликало в середовищі інтелігенції певні економічні і політичні сподівання. Пожвавлення торгівлі, в тому числі і приватної, дозвіл дрібного підприємництва давали можливість поліпшити життєвий рівень – і тут інтелігенція була одностайна у схваленні ідей непу. Що ж до політичної оцінки нової економічної політики, то вона була різною. Деякі лояльні до влади спеціалісти сприймали її як єдино можливий шлях до швидкого економічного відродження, інші вважали, що це початок відновлення старої політичної і економічної системи. Однак більшість не висловлювала політичних оцінок, перебуваючи виключно у сфері професійних інтересів. Гостра потреба у спеціалістах змушувала радянську владу співпрацювати з аполітичною інтелігенцією, не висуваючи до неї політичних вимог.

Пізніше М.О.Скрипник, оцінюючи позицію інтелігенції в перші пореволюційні роки,

.....
писав: “Чим більше вона була кваліфікована, тим більш твердо стояла на позиції бойкоту радянської влади і саботажу її. Це продовжувалося роки 3-4 і так з 1921 р., зокрема часу непу, можна датувати іншу добу у ставленні нашої інтелігенції. Вона перейшла до співпраці з радянською владою”²³.

У жовтні 1922 р. пленум ЦК КП(б)У під керівництвом Д.З.Лебеда ухвалив директиву з національного питання, в якій повторювалися постанови конференції РКП(б) 1919 р. щодо української культури і мови. Директива стала проголошенням офіційного курсу на розвиток двомовності в республіці і вільний розвиток української мови і культури, але вільний в розумінні класовому. Директива була просякнута відверто агресивним ставленням до української національної інтелігенції. “Зазнавши поразки в громадянській війні, – вказувалося в ній, – українська контрреволюція поступово захоплює в свої руки всі інші види української школи. Ті ж самі елементи, особливо учителі, очолюють рух так званої української автокефальної церкви, де під виглядом боротьби з російською православною церквою утворюється друга націоналістична цитадель. Паралельно з цим множаться дрібнобуржуазні націоналістичні куркульські «Просвіти» – установи національного цькування. Четверта цитадель, в якій організується українська дрібнобуржуазна стихія – це всі види кооперації. З усіх цих зайнятих позицій українська контрреволюція веде підкоп під диктатуру пролетаріату і селянства, під Комуністичну партію”²⁴.

Чи не найбільшу роль у зміні позиції більшості представників інтелігенції мало проголошення політики українізації. У 1922 р., виступаючи на X з’їзді РКП(б), В.П.Затонський зазначив: “Революція пробудила культурний рух, розбудила широкий національний рух, а ми не зуміли спрямувати у наше русло цей національний рух, ми прогавили його, і він пішов цілком шляхом, яким повела його місцева дрібнобуржуазна інтелігенція і куркульство. Це треба прямо сказати. Це була наша величезна помилка!”²⁵. Голова уряду України В.Я.Чубар, виступаючи на VIII Всеукраїнському з’їзді Рад (січень 1924 р.), відзначив рішучий поворот у настроях інтелігенції, вказавши, що цьому сприяла політика українізації, яка “збила з непримиренної позиції найбільш непохитні кола інтелігенції”²⁶.

Реакція інтелігенції і службовців на заходи щодо українізації була неоднозначною. Національна українська інтелігенція схвально сприйняла офіційний курс. На одному із засідань Політбюро ЦК КП(б)У говорилося, що значна частина інтелігенції відгукнулася на заклик працювати на справу українізації безкоштовно²⁷. Чимало відомих вчених, спонукуваних найкращими мотивами, залишилися працювати на Україні або повернулися сюди, незважаючи на те, що їхнє матеріальне становище аж ніяк не можна було порівняти з колишнім чи з тим, яким воно могло бути за кордоном (оклад академіка УАН у 1923/1924 рр. становив 55 карбованців на місяць)²⁸.

У 1923 р. на Україну з еміграції повернулася частина інтелігенції на чолі з М.С.Грушевським, яка теж включилася в процес національно-культурного відродження. Держслужбовці поставилися до нової політики в цілому негативно, бо вважали її штучним заходом. По суті не сприймали ідею українізації інженерно-технічні працівники, серед яких більшість була росіяни, до того ж вони працювали в робітничому середовищі, майже цілком російському або русифікованому. Професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів також негативно ставився до українізації. Цьому сприяв і національний склад студентства. Так, наприклад, у 12 педагогічних вузах студенти-українці становили 49,1% складу, у сільськогосподарських – 57,6%, у всіх інших – 29,5%²⁹. Це могло створити труднощі з розвитком української культури на майбутнє, бо в процесі навчання у вузах студентство русифікувалося. Національний професорсько-викладацький склад теж був здебільшого не український. У Харківському інституті народної освіти, зокрема, викладачі-українці становили лише 17%, в Одесі–16%, в Катеринославі–17%³⁰.

Українізація 20-х рр., за якою стояло українське культурне відродження, стала могутньою підмогою національної ідеї. Вона дала можливість українському народові повніше усвідомити себе національною спільнотою, відчути значення мови, культури,

традицій як факторів духовного розвитку нації. Саме вона підживлювала ідеї “європеїзму”³¹.

Розглядаючи вплив українізації на розвиток інтелігенції як соціальної групи, на її свідомість і самосвідомість, на її соціально-психологічний лад, можна звернути увагу на такі моменти: по-перше, українізація відбувалася паралельно з процесом національно-культурного відродження, розпочатого національною інтелігенцією. Вона створила сприятливі умови для цього національно-культурного відродження. В практичних діях партійних органів щодо українізації спостерігалися два паралельних напрямки: один – офіційна українізація в строго окреслених рамках; другий – придушення або обмеження невідконтрольних прагнень національної інтелігенції до вільного національно-культурного розвитку. По-друге, українізація викликала серйозний підйом національної свідомості української інтелігенції, який згодом у тоталітарній державі довелося гасити жорстокими репресіями. По-третє, саме завдяки українізації в освіті вдалося закласти основу для змін у складі інтелігенції на користь корінної національності. Незважаючи на репресії 30-х рр., знищення старої інтелігенції, її відтворення по всіх каналах відбувалося саме з перевагою українців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму. – К, 1985; Курносів Ю.О. Стан і перспективи дослідження ролі інтелігенції в радянському суспільстві // УІЖ. –1988. –№ 5. – С. 40-49; Курносів Ю.О. Розробка питань історії радянської інтелігенції // Там само.–1986. –№ 7. –С. 33-41; Интеллигенция Советской Украины (Некоторые вопр. историогр. й методол. исслед.). – К, 1988; Держава і українська інтелігенція (Деякі проблеми взаємовідносин у 20-х–на початку 30-х рр.). – К., 1990; Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.). Историко-социологический очерк. – К.,1991; Интеллигенция Советской Украины (некоторые вопросы историографии и методологии исследования). – К.,1988; 2. Інтелігенція: суть, історичні долі, перспективи: Міжнар. наук. конф.– Дніпропетровськ, 1996; Національна інтелігенція в історії та культурі України ХХ-ХХІ ст.: Всеукр. наук. конф.– Вінниця, 2004 та ін.; 3. Будник Г.А., Карасева А.В. Актуальные методологические проблемы изучения интеллигенции // Клио. – Санкт-Петербург.–2002. – №1. – С.14-20; 4.Соколов А.В. Интеллигенция и интеллигентоведение // Клио. – Санкт-Петербург. – 2002. – №3– С.9-10; 5. Олейник О.Ю. Изучение проблем интеллигенции в 90-е годы: справ.-библ. информ. // Интеллигенция и мир.– 2001.– №1.– С.91-100; 6. Интеллигенция и народ: матер. кругл. стола // Философские науки.– 1990.– №7.– С.52; 7. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3-х кн. – К., 1994. – Кн.ІІ. – С.40;⁸ Інтелігенція і народ: матер. кругл. стола // Философские науки. – 1990.- №7.– С.50-51; 9. Грабович Г. До питання про критичне самоусвідомлення в українській думці ХІХ століття: Шевченко, Куліш, Драгоманов // Сучасність.–1996.– №12. – С.90-94;¹⁰ Касьянов Г.В. Теорії нації і націоналізму. – К., 1999. – С.295-296; 11.Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3-х кн. – К., 1994. – С.39; 12.Колісник І. Українська культура та історіографія: історія ментальностей // УІЖ. – 2002. – №1. – С.29; 13.Касьянов Г. Інтелігенція, інакомислення, держава // УІЖ. – 2001. – №3. – С.17; 14. ЦДАГО України. – Ф.1.– Оп.20.– Спр.1020. – Арк.1; 15.Севастьянов А. Интеллигенция, что впереди? // Литературная газета.– 1988.– 21 сент. ; 16. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки). – К., 1991. – С.24;¹⁷ Интеллигенция и Советская власть. – М., 1919;¹⁸ Радек К. Интеллигенция и Советская власть // Интеллигенция и Советская власть. –М., 1919. – С. 54; ¹⁹ Керженцев В. Интеллигенция на переломе // Там само. – С. 57, 59; 20. Цит. по: Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х років: соціальний портрет та історична доля. – К. – Едмонтон, 1992. – С.74;²¹ Короленко В. Письма к Луначарскому // Новый мир.– 1988.– №10.– С.213; 22. ЦДАВО України. – Ф.539. – Оп.1. – Спр.271. – Арк.1; 23. Скрипник М. Інтелігенція в реконструктивну добу // Шлях освіти. – 1930. – №7-8. – С. 13; 24. Известия ЦК КП(б)У. – 1922. – С.24; 25. X съезд РКП(б): Стенограф. отчет.– М., 1963.–С.208; 26. 8-й Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (січень 1924 р.). – Х., 1924. – С.13-14; 27.ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.97. – Арк.32; 28. Там само. – Оп. 20. – Спр.1008. – Арк.170; 29.ЦДАВО України.– Ф.539. – Оп.3. – Спр.1361. – Арк.3,4; 30.Там само. – Арк.2;³¹.Верменич Я.В. Політичні наслідки і уроки політики українізації 20-30-х рр. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика.– Вип.4. – К., 2001. – С.290-291

О.І. Стадніченко

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ У ВНУТРІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

На сучасному етапі з проблемами забезпечення прав національних меншин в поліетнічній Україні безпосередньо пов'язані досягнення національної злагоди в